

„BIERZCIE WIĘC PRZYKŁAD ZE MNIE, BIERZCIE OTUCHĘ Z MEJ PRACY”

Inspiracją do podjęcia tematu etosu pracy w życiu Jan Matejki stały się słowa wypowiedziane 22 października 1883 roku przez artystę do studentów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych „Bierzcie więc przykład ze mnie, bierzcie otuchę z mej pracy, a może być, że będziecie szczęśliwsi ode mnie”¹.

Stosunek Matejki do działalności twórczej i talentu, poszukiwanie przez niego motywacji do pracy i źródeł inspiracji oraz wpływ światopoglądu artysty na jego działalność zostaną przedstawione w świetle zachowanych, dotąd nie analizowanych źródeł epistolograficznych i pamiątnikarskich.

Jan Matejko, największy polski malarz historyczny, kojarzony jest przede wszystkim z *Bitwą pod Grunwaldem* (1878) i *Hołdem pruskim* (1882). Matejko, jak żaden inny malarz, zawiądnął wyobraźnią Polaków, którzy postrzegają dzieje ojczyste oczami artysty, chociaż nie zawsze są one ilustracją konkretnych wydarzeń, ale wizją ich autora. Według biografa, Matejko do Szkoły Sztuk Pięknych zaczął uczęszczać w roku 1852. Stało się to wbrew woli ojca, który szykował dla spokojnego i religijnego syna karierę duchowego lub organisty (z powodu jego zdolności muzycznych).

[...] Owszem, dzieci swe trzymał ostro, surowo, po spartańsku nawet. Sam ciągle pracując, wymagał również pracy od innych, dzieciom nie wolno było nawet chorować, bo ojciec zawsze był czynnym i zdrowym, więc nie rozumiał, co znaczy choroba².

Uczeń Liceum św. Anny zaniedbywał nauki tam wykładane na rzecz historycznych i rysunkowych zainteresowań, w czego wyniku brak promocji do klasy trzeciej stał się bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia artystycznej edukacji. Było to możliwe, bowiem w owym czasie w Szkole Sztuk Pięknych mogli pobierać naukę nawet kilkunastoletni

* Marta Kłak-Ambroźkiewicz — odbyła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, kustosz, pracuje w Muzeum Narodowym w Krakowie i od wielu lat związana jest zawodowo z Muzeum Dom Jana Matejki, którym kieruje. Prowadzi badania nad biografią artysty, jego kolekcją oraz recepcją twórczości. Kurator zbiorów Jana Matejki. Autorka licznych publikacji i wykładów o Matejce, kilkudziesięciu wystaw krajowych i zagranicznych poświęconych jego działalności artystycznej oraz kolekcjonerskiej. Ponad 10 lat współpracowała jako wykładowca z Uniwersytetem Jagiellońskim oraz Krakowską Szkołą Wokalno-Aktorską.

¹ M. Gorzkowski, *Jan Matejko. Epoka od roku 1861 do końca życia artysty z dziennika prowadzonego w ciągu lat siedemnastu*, Kraków 1993, s. 265.

² *Jan Matejko. Wypisy biograficzne*, oprac. i przyp. J. Gintel, Kraków 1955, s. 32.

chłopcy, którzy wykazali się zdolnościami plastycznymi. W programie nauki było kopiowanie odlewów gipsowych i martwej natury. Kompozycje historyczne mogli wykonywać dopiero uczniowie kończący naukę, dlatego młody malarz wykonywał je poza szkołą.

Kiedy ukończył ją w roku 1858, otrzymał stypendium na studia zagraniczne w Monachium i Wiedniu. Najpierw wyjechał do Monachium, gdzie od razu został zauważony — uhonorowano go brązowym medalem za akty z natury. Poza obowiązkowymi zajęciami wiele czasu poświęcał na poznawanie zabytków miasta oraz jego zbiorów. Przygotowywany przez ojca muzycznie dał się też poznać jako zdolny pianista i wykonawca utworów Chopina.

Ukończył album *Ubiory w Polsce* (1860). Zebrana w albumie wiedza kostiumologiczna, obejmująca okres od XIII do XVIII wieku, połączona z różnorodnymi szkicami dokumentacyjnymi, stała się kompendium informacji o stroju do właściwej, charakterystycznej dla artysty twórczości, jaką było malarstwo historyczne. Jan Matejko założył sobie program, którego celem było ukazanie na obrazach przyczyn upadku Polski oraz przypomnienie o chlubnej przeszłości i potęgze kraju, co pozwoliłoby współczesnym Polakom uwierzyć w odzyskanie niepodległości.

Pierwszym obrazem z tej serii jest *Stańczyk na balu u królowej Bony* (1862). Przedstawia siedzącego w fotelu królewskiego błazna, który porzuciwszy rozbawione towarzystwo świętujące zwycięstwo pod Orszą (1514), rozmyśla o utracie Smoleńska, o czym dowiedział się z rozłożonego na stole listu. On jeden zdaje sobie sprawę ze znikomych korzyści płynących ze zwycięskiej bitwy. W postać Stańczyka wcielił się artysta. Stańczyka odnajdujemy też w innych obrazach, gdzie również pełnił rolę wyrażiciela opinii Matejki.

Kazanie Skargi (1864) rozpoczęło serię wielkich płócien z licznymi postaciami. Scena rozgrywa się w prezbiterium katedry wawelskiej, ksiądz Piotr Skarga przemawia do zgromadzonych. Wśród nich widzimy króla Zygmunta III Wazę w otoczeniu dworu, pośród którego znajdują się między innymi Mikołaj Wolski, Janusz Radziwiłł i Mikołaj Zebrzydowski. U ich stóp leży rękawica rzucona przez Matejkę winnym. W wydarzeniu tym uczestniczą także nuncjusz papieski Enrico Gaetano oraz Anna Jagiellonka (zm. 1587), której postać przypominała o powiązaniach dynastycznych między Jagiellonami a Wazami.

Po nagrodzeniu obrazu złotym medalem na wystawie w Paryżu przed malarzem otworzyła się droga do międzynarodowej kariery. W krakowskim kościele Karmelitów na Piasku 21 listopada 1864 roku artysta poślubił Teodorę Giebułtowską. Z tego związku przyszło na świat pięcioro dzieci. Pod koniec lat siedemdziesiątych życie rodzinne zaczęło malarzowi sprawiać coraz więcej problemów. Nasiliły się związane ze zdrowiem żony kłopoty, które pogłębiła śmierć najmłodszej córki Reni. Dbałość o utrzymanie domu i rodziny, wychowanie i wykształcenie dzieci była wyłącznie domeną artysty.

W obrazie *Rejtan — upadek Polski* (1866) Matejko pokazał konsekwencje nieprzestrzegania ostrzeżeń podanych w *Kazaniach sejmowych*, co wyraził przedstawiając oso-

by, które w różnym czasie i miejscu przyczyniły się do upadku Rzeczypospolitej. Tak więc obok posłów uczestniczących w sejmie zwołanym w roku 1773 z marszałkiem Adamem Ponińskim (1732–1798), umieścił późniejszych przeciwników Konstytucji 3 Maja i uczestników Targowicy. Carycę Katarzynę (1729–1796) przypomina jej portret. Przedstawiony został ambasador Rosji Repnin (1734–1801) oraz stojący z boku król Stanisław August Poniatowski. Malarz umieścił na obrazie również sprawiedliwych, którzy już nie mogą zapobiec tragedii: Franciszek Salezy Potocki (1700–1772) wychodzi z sali, a z przewróconego przez niego krzesła spadają monety — jedna toczy się pod stopy zdradców; Tadeusz Rejtan, poseł ziemi nowogrodzkiej, własnym ciałem próbuje zasłonić drzwi do sali, w której miano właśnie podpisać akt I rozbioru Polski. Gdy w listopadzie 1866 roku artysta pokazał dzieło po raz pierwszy, wśród potomków arystokratycznych rodów, których przedstawiciele zostali uwidocznieni na obrazie, zaplanowało oburzenie. Wyrazicielem ich poglądów stał się autor powieści historycznych Józef Ignacy Kraszewski, który pisał:

Obraził on [Matejko — dop. M.K.-A.] uczucia narodowe. Jako pomysł i dziejowy utwór jest nie do darowania dziwny. Jest to wariacja tego samego tematu co *Stańczyk*, *Kazanie*, *Ucieczka Jana Kazimierza* [...], ale tamto były żale, to jest niemal w gniewie rzucona obelga [...].

Świetna technika poprze ten obraz za granicą, a że historia nasza mało znana, ocenionym nie zostanie [...], Matejko medal otrzyma lub legię [...]. Ale bodaj mu to arcydzieło nie było wyrzutem sumienia na życie całe, bo jest to może piękny obraz, a zły czyniek. Policzkować trupa matki się nie godzi [...]³.

W odpowiedzi na falę krytyki Matejko namalował obraz *Wyrok na Matejkę* (1867), na którym, według średniowiecznego zwyczaju, stoi pod pręgierzem skazaniec (obwiniony artysta) ubrany w śmiertelną koszulę.

W związku ze zbliżającą się trzechsetną rocznicą Unii Lubelskiej Matejko namalował scenę, w której pokazał końcową fazę burzliwego sejmku odbywającego się na sali zamku w Lublinie dnia 1 lipca 1569, kiedy to dokonano połączenia Korony i Litwy.

W obrazie artysta połączył dwa wydarzenia: gdy król Zygmunt August z podniesionym krzyżem w ręce nawołuje do podpisania aktu Unii oraz moment jej zaprzysiężenia. Biskup krakowski Filip Padniewski (zm. 1572) czyta rotę przysięgi, prymas Jakub Uchański (1502–1581) powtarza, a przed nim klęczy Marcin Zborowski (1495–1565) ze zrolowanym aktem Unii. Świadcami wydarzenia są wybitne osobistości tamtej epoki reprezentujące różne opcje polityczne, jest także Anna Jagiellonka w towarzystwie wysoko urodzonych kobiet.

Trzy lata później powstał obraz *Batory pod Pskowem* (1872), będący syntezą zwycięskiej wojny króla Stefana Batorego z Moskwą prowadzonej w latach 1579–1581, zakończonej rozejmem w Jamie Zapolskim w roku 1582. Natomiast scena przedstawiona przez Matejkę w rzeczywistości nie miała miejsca.

Na obrazie widzimy siedzącego pod baldachimem króla w otoczeniu rycerstwa polsko-litewskiego, wśród którego wyróżnia się postać kanclerza wielkiego koronnego Jana

³ Jan Matejko. *Wypisy biograficzne*, s. 167. J. Gintel cytuje wypowiedź J.I. Kraszewskiego z: *Rachunki z roku 1866 przez B. Bolesławitę*, Poznań 1867.

Zamoyskiego oraz wielmożów moskiewskich: władcy połockiego, Cypriana, Iwana Naszczokina (XVI w.), Romana Ołfieriewa (XVI w.). Świadkiem jest legat papieski Antonio Possevino (1534–1611), który brał udział w historycznym wydarzeniu, pośrednicząc w układach pokojowych. W głębi widoczna jest panorama Pskowa. *Batory pod Pskowem* wystawiony w Peszcie (stolicy Węgier) w 1872 otrzymał wiele entuzjastycznych opinii. Po tym sukcesie Czesi zaproponowali Matejce stanowisko rektora praskiej Akademii Sztuk Pięknych. Jednocześnie pojawiły się rządowe pomysły likwidacji krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych. W samym Krakowie praktycznie tylko studenci zabiegali o to, aby nagradzany w Europie malarz pozostał na miejscu. Według Stanisławy Serafińskiej „Młodzież zajęła się żywo sprawą zatrzymania Wujka Matejki w Krakowie, młodzież chce go uczcić, chce dla niego stworzyć Akademię, dla niego i dla sztuki polskiej, która bez Matejki — czym by była?” Po namyśle malarz odmówił intratnej propozycji, argumentując względami patriotycznymi: „Oczywiście mojej Polsce miłość ma należeć”⁴.

30 sierpnia 1873 roku Matejko otrzymał nominację i w tym samym roku objął stanowisko dyrektora Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie. Funkcję tę pełnił aż do śmierci. W ciągu dwudziestu lat wykształcił wielu znanych artystów, między innymi jego uczniami byli: Stanisław Wyspiański (1869–1907), Józef Mehoffer (1869–1946), Włodzimierz Tetmajer (1861–1923) i Jacek Malczewski (1854–1929).

Artysta był człowiekiem uduchowionym, wierzył, że ciężka praca jest formą podziękowania Stwórcy za talent, za dar malarstwa. Inspiracją była dla niego działalność Tomasza à Kempis (1380–1471), niemieckiego zakonnika, teologa i mistyka żyjącego w średniowieczu, będącego prawdopodobnie autorem jednego z największych dzieł ascezy chrześcijańskiej *O naśladowaniu Chrystusa*. Dzieło to stało się jednym z najpopularniejszych poradników życia chrześcijańskiego polecanych przez Adama Mickiewicza (1798–1855), Juliusza Słowackiego (1809–1849) czy Cypriana Kamila Norwida (1821–1883). Według Mariana Gorzkowskiego, „Matejko mówił, że często czyta Tomasza à Kempis, że go zna doskonale i podziwia filozoficzne myśli w nim bardzo głębokie”⁵.

W 1878 roku malarz odbył podróż do Włoch i prawdopodobnie spotkania w Kolegium Polskim Zakonu Zgromadzenia Pańskiego⁶. Należy wspomnieć, że od początku swojego istnienia zmartwychwstańcy byli zaufanymi informatorami papieży Piusa IX i Leona XIII w sprawach dotyczących sytuacji Kościoła pod trzema zaborami:

Zakon Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego swoimi początkami sięga czasów po powstaniu listopadowym. Założony z myślą o wielkiej misji ponownej chrystianizacji dziewiętnastowiecznej Europy, w tym także Polski, stał się nie tylko swoistym ambasadorem spraw polskich w Stolicy Apostolskiej, ale też, czy raczej przede wszystkim, propagatorem wyznawanej tezy, że to grzech narodu polskiego i odejście od Boga są prawdziwą przyczyną upadku Rzeczypospolitej⁷.

⁴ S. Serafińska, *Jan Matejko. Wspomnienia rodzinne*, Kraków 1955, s. 368.

⁵ M. Gorzkowski, *dz. cyt.*, s. 94.

⁶ E. Matyaszevska, „*Wierzę w cuda nie od dziś*”. *Religia w życiu i twórczości Jana Matejki*, Lublin 2007, s. 49.

⁷ Tamże, s. 44.

Malarz zetknął się też z twórczością Ludwika Veuillot (1813–1883) — francuskiego, katolickiego dziennikarza, proroka, którego Pius X proponował jako wzór dla świeckich chrześcijan. Veuillot w przegranej wojnie z Prusami i porażce Napoleona III (1870) widział karę boską. Na łamach prowadzonej gazety podejmował ataki przeciwko Kulturkampfowi.

Ukończona w 1878 roku *Bitwa pod Grunwaldem* była odpowiedzią Matejki na antypolską politykę kanclerza Niemiec Otto Bismarcka (1815–1898). Tematem obrazu jest wielkie zwycięstwo odniesione 15 lipca 1410 roku na polach Grunwaldu przez połączone siły polskie, litewskie i ruskie pod naczelnym dowództwem króla Władysława Jagiełły nad wojskami zakonu krzyżackiego.

Artysta przedstawił ostatni etap bitwy. Dwaj wojownicy atakują siedzącego na koniu Ulryka von Jungingen (1360–1410). Wielki Mistrz za chwilę zginie od włóczni i topora. Obok znajduje się z tryumfalnie uniesionym mieczem zwycięzca, wielki książę litewski Witold. Wokół nich widoczny jest kłębiący się tłum wojowników. Wśród nich wyróżniają się między innymi postacie Zawiszy Czarnego (1379–1428), Żyndrama z Maszkowic (1355–1414), Jana Žižki z Trocnowa (1360–1424) (uczestnik wojen husyckich, przeciwnik wpływów niemieckich w Czechach — w bitwie nie brał udziału), Henryka von Plauen (1370–1429), przyszłego Wielkiego Mistrza, który w rzeczywistości pilnował Malborka, Jana Długosza (1415–1480), ojca dziejopisarza. Na wzgórzu stoi król Jagiełło ze swoim sztabem. Po przeciwnej stronie obóz krzyżacki. Obraz powstał w ciągu czterech lat (1875–1878), ale pierwsze szkice rysunkowe pochodzą z roku 1872.

Hold Pruski (1882) to następny obraz ukazujący tryumf Polski nad zakonem krzyżackim. Przedstawia scenę, w której Albrecht Hohenzollern, ostatni wielki mistrz krzyżacki, a pierwszy świecki książę Prus, składa przysięgę na wierność polskiemu królowi Zygmuntovi I Staremu dnia 10 kwietnia 1525 roku przy południowej fasadzie Sukiennic.

Świadkiem tego wydarzenia są: królewicz Zygmunt August pod opieką Piotra Opalińskiego, swego przyszłego ochmistrza; biskupi: Piotr Tomicki (1464–1535) i Jan Łaski (1455–1531) oraz dwór królewski. Widzimy też królową Bonę (1494–1557), architekta i twórcę Kaplicy Zygmuntowskiej Bartłomieja Berrecciego (1480–1537) o twarzy Matejki, a u stóp króla przysiadł Stańczyk — Matejko. Czy tylko malarz jako jedyny zna prawdę?

Warto nadmienić, że pierwsze rysunkowe pomysły do *Holdu Pruskiego* pochodzą jeszcze z roku 1854, z czasów, kiedy szesnastoletni Matejko podjął misję „ilustrowania” polskiej historii, którą konsekwentnie realizował.

Lata drugiej połowy XIX wieku to rozwój życia kulturalnego i intelektualnego Krakowa. Wśród współtwórców krakowskiej szkoły historycznej pracował o. Walerian Kalinka (1826–1886) — absolwent prawa, filozofii, historii oraz jeden z założycieli Polskiej Prowincji Zmartwychwstańców. Natomiast ks. Stefan Pawlicki (1839–1916), również zmartwychwstaniec, był profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, a później

rektorem. Malarz znał także pracę ks. Zygmunta Goliana (1824–1885) — działacza katolickiego, a także autora publikacji *Sztuka wobec Ewangelii*:

Wyraźne ożywienie życia religijnego w Galicji daje zaobserwować się około roku 1880. Po uzyskaniu od cesarza Franciszka Józefa zgody na osiedlenie się na terenie zaboru austriackiego, w roku 1881 otwarto we Lwowie pierwsze ich kolegium do kształcenia młodzieży męskiej obrządku zachodniego i wschodniego. Trzy lata później zakonny nowicjat założony został też w Krakowie⁸.

Oczywiście było to w czasie, kiedy zgromadzenie miało już ogromne doświadczenia w pracy dla Emigracji, wychowawczej oraz misyjnej. Matejko czynnie uczestniczył w pracach towarzystw społecznych i kulturalnych miasta, rozumiejąc potrzebę edukacji, dobroczynności, *etc.* W wielu sprawach zwracano się do niego jako niekwestionowanego autorytetu. Artysta potrafił w niezwykle i skuteczny sposób ambasadorować na rzecz sprawy polskiej, na przykład ofiarowując obrazy czy je prezentując *non profit* dla szerokiej publiczności.

Obraz *Sobieski pod Wiedniem* (1883), namalowany w związku z dwusetną rocznicą odsieczy wiedeńskiej, przedstawia scenę po zakończeniu bitwy 12 września 1683 roku, kiedy połączone wojska polskie i cesarskie pod dowództwem Jana III Sobieskiego (1629–1696) zwyciężyły oblegające Wiedeń wojska tureckie dowodzone przez Wielkiego Wezyra Kara Mustafę (1634–1683). Jan III wręcza kanonikowi Denhofowi (1649–1697) list do papieża z wiadomością o zwycięstwie. Za królem widoczna jest husaria i polscy dostojnicy. Zwycięskiego wodza pozdrawia dowodzący wojskami cesarskimi książę Karol Lotaryński (1634–1690), któremu towarzyszy komendant Wiednia Ernest hr. Starhemberg (1638–1701).

Za temat obrazu *Kościuszko pod Racławicami* (1888) Matejko obrał moment po bitwie. Naczelnik Tadeusz Kościuszko (1746–1817) w stroju amerykańskiego generała dokonuje przeglądu pola walki witany owacyjnie przez kosynierów, wśród których wyróżnia się Bartosz Głowacki (1758–1794), bohaterski zdobywca armaty. Zgodnie ze swoim wyobrażeniem artysta zebrał na obrazie osoby, które miały związek z powstaniem, choć nie wszystkie w bitwie racławickiej uczestniczyły jak na przykład Hugo Kołłątaj (1750–1812), Gabriel Taszycki (1755–1809) i Stefan Zajączek (1752–1826).

Obraz *Konstytucja 3 Maja* powstał z okazji dwusetnej rocznicy jej uchwalenia (1891). Marian Gorzkowski, sekretarz artysty, napisał: „temat obrazu wybrał najbardziej... charakterystyczną chwilę, to jest ogłoszenie jej na ulicach miasta i to w czasie, gdy tłum idzie dla wykonania przysięgi do kościoła”⁹. Tak więc artysta umieścił w obrazie zmieszane z tłumem te osoby, które w jakiś sposób przyczyniły się do uchwalenia Konstytucji. Są to między innymi Stanisław Małachowski (1736–1809) marszałek sejmiku, Kołłątaj, Stanisław Staszic (1755–1826) i Kościuszko. Przeciwników reprezentuje szlachcic przedstawiony w pozie Rejtana. Na dalszym planie król Stanisław August Poniatowski widoczny przed wejściem do katedry. Pokazywane szkice to studia do różnych postaci, wśród których widzimy profil Kościuszki oraz wizerunek Kołłątaja.

⁸ Tamże, s. 42.

⁹ M. Gorzkowski, *dz. cyt.*, s. 177.

Ostatnim ukończonym przed śmiercią Matejki obrazem były *Śluby Jana Kazimierza* (1893). Powstał on z myślą o Wystawie Krajowej we Lwowie planowanej na rok 1894. Był realizacją młodzieńczych zamysłów artysty zaistniałych pod wrażeniem pism Joachima Lelewela (1786–1861). W obrazie tym Matejko wyraził swą wiarę w możliwość ogólnonarodowego zjednoczenia w obliczu zagrożenia. Przedstawił moment przysięgi króla Jana Kazimierza (1609–1672) ślubującego wierność Matce Boskiej, którą obwołuje Królową Polski i Litwy. Świadcami tego aktu artysta czyni duchownego odbierającego śluby, królową Marię Ludwikę (1611–1667), a także sławnych wodzów: Stefana Czarnieckiego (1599–1665), Stanisława Rewerę Potockiego (1589–1667), marszałka wielkiego koronnego Jerzego Lubomirskiego (1616–1667) i hetmana Stanisława Lanckorońskiego (1590–1657).

Ważnym elementem działalności Matejki na rzecz późniejszego muzealnictwa było gromadzenie prywatnej kolekcji. Jej początki sięgają lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy to jako student krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych Matejko po raz pierwszy mógł zobaczyć dzieła sztuki prezentowane na Wystawie Dawnych Mistrzów (1854) oraz Wystawie Krakowskich Starożytności (1855). W Krakowie nie było wówczas muzeów publicznych, stąd wymienione wystawy cieszyły się ogromną popularnością. Przyszły artysta kopiował dawne portrety, badał technikę starych obrazów i rysował z natury zabytkowe przedmioty. Zainteresowanie Matejki przeszłością i zabytkami było ogromne. Uczestniczył w pracach Oddziału Archeologii i Sztuk Pięknych Towarzystwa Naukowego, w komisjach konserwatorskich i muzealnych. Studiował zabytki, pogłębiał wiedzę z dziedzin sztuki i historii:

Matejko ma wiele dawnych naukowych notatek i książeczek, w których zapisywał to, co niegdyś odczytał. Mając lat kilkanaście, już pracował nad sobą, studiował dzieła dotyczące malarstwa architektury; gdy Łepkowski niedawno dziwił się, że nie odbywając nauk ściśle akademickich ma jednak tak gruntowne o architekturze pojęcia, Matejko mu odpowiedział, że nad naukami pracował w domu¹⁰.

Stąd też jego kolekcja tylko z pozoru może wydawać się przypadkowa. Mówiąc o niej, należy wspomnieć o roli, jaką odegrała w twórczości Matejki. Wiele zabytkowych przedmiotów pochodzących ze zbioru stało się rekwizytami do jego obrazów, bowiem jedną z głównych reguł warsztatu Matejki było przedstawienie konkretnych przedmiotów. W tym czasie moda kolekcjonowania pamiątek narodowych i tzw. starożytności rozpowszechniła się w Krakowie szczególnie mocno. A przecież już w dzieciństwie Matejko zbierał głównie tkaniny. Równocześnie zaczął tworzyć swój „Skarbczyk” (inaczej „Słownik”), będący dzisiaj zbiorem kilku tysięcy rysunków i przerysów ze starych rycin, obrazów, rzeźb, architektury i rzemiosła artystycznego. Matejko gromadził zbiory przez przeszło trzydzieści lat, pozyskując je w różnorodny sposób. Często pomagali mu w tym przyjaciele i znajomi, jak Izydor Jabłoński (1835–1905), Florian Cynk (1838–1912), Marian Gorzkowski (1830–1911) czy Józef Łepkowski (1826–1894). Powszechnie wiadano o jego zamiłowaniach do zabytkowych przedmiotów, stąd też

¹⁰ M. Gorzkowski, *dz. cyt.*, s. 177.

często otrzymywał takowe do kolekcji. Wiadomo, że Seweryna Czajkowska (b.d.) ofiarowała Matejce kilka przedmiotów ze swojej kolekcji, Tomasz Pryliński (1842–1895) ofiarował pięć głów rzeźbionych w drzewie, Izidor Jabłoński czepecę, a sekretarz Matejki Marian Gorzkowski ofiarował artyście kilka cennych zabytków. Ponieważ malarstwo Matejki było bardzo popularne, często otrzymywał wartościowe dary także od anonimowych ofiarodawców.

W 1873 roku wraz z rodziną przeprowadził się do domu przy ulicy Floriańskiej 41. W ostatnich miesiącach życia Matejko zaoferował swoje zbiory do Wydziału Krajowego we Lwowie¹¹. Opisał je także szczegółowo. Artyście nie udało się doprowadzić do sprzedaży bądź przekazania całej kolekcji jakiemuś muzeum, ale po jego śmierci idee prezentacji kolekcji realizuje muzeum biograficzne.

W kompozycjach Matejki można, jak pisze Zdzisław Żygulski junior, wyróżnić trzy elementy: wierność historyczną, wierność ideologiczną oraz wierność przedmiotową. Ta wierność przedmiotowa, uwiarygodniana dzięki studiom nad artefaktami, miała dla Matejki ogromne znaczenie¹².

Niewątpliwie trzon kolekcji stanowią tkaniny — ubiory, makaty, dodatki do stroju. Malarz zgromadził ubiory związane z minionymi epokami, jak i odmiennymi kulturami. W kolekcji szat liturgicznych znajdują się także kapy kościelne. Jedna z nich aplikowana srebrnym haftem jest datowana „A.D. 1762”. Wśród paramentów liturgicznych znajdują się rękawice, haftowane manipularze, stuły, palki i *velum*.

Zbiór etnograficzny Matejki to ludowe stroje krakowskie i rzeszowskie, fragmenty stroju śląskiego ozdoby stroju góralskiego, wreszcie ubiory z terenów Rosji i Bliskiego Wschodu — w większości z XIX wieku. W tak bogatej tematycznie kolekcji Matejki nie zabrakło zabytków sztuki żydowskiej. Zgromadzone przez malarza judaica to przede wszystkim szereg elementów stroju: gorsety, bindy, załóżki oraz biżuteria datowana na wieki XVII i XVIII. Matejko posiadał kolekcję napierśników i czepeców żydowskich. Wyróżniają się one bogactwem kompozycji oraz wielością zastosowanych technik zdobienia. Dziś są to zabytki o wyjątkowej wartości historycznej¹³.

We wrześniu 1872 roku Matejko udał się przez Bałkany na Bliski Wschód. Przez kilka tygodni przebywał tam u swojego kuzyna Henryka Gropplera (1822–1887)¹⁴. Był zauroczony Wschodem, jego barwnością, różnorodnością i tajemniczą fantastyką, zabytkami: niezwykłym rzemiosłem artystycznym. W grupie artefaktów przywiezionych przez Matejkę znajdują się także tureckie dywany, tkaniny namiotowe i makaty. Zbio-

¹¹ Pisma Jana Matejki do Wydziału Krajowego we Lwowie z dnia 2 czerwca 1893 roku — w zbiorach Domu Jana Matejki.

¹² Z. Żygulski jr, *Uzbrojenie w „Hołdzie Pruskim” J. Matejki — przyczynek do problemu warsztatu malarzkiego artysty oraz do dziejów muzealnictwa i kolekcjonerstwa polskiego*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1953, t. 3 [druk 1957], s. 21–64.

¹³ S. Odrzywolska, *Zabytki sztuki żydowskiej*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1982, t. 9, s. 140–160.

¹⁴ M. Szukiewicz, *Stambulski epizod w życiu Matejki*, [w:] *Jan Matejko. Studia i szkice*, Kraków 1938, s. 100–104.

ry malarza obejmują również broń i ubiór wojskowy pochodzący z Bliskiego Wschodu. Matejko posiadał własną zbrojownię, która do dziś zachowała się w zbiorach jego domu. Liczy ona około 89 obiektów. Do kolekcji należą fragmenty uzbrojenia polskiej husarii, uzbrojenia zachodnioeuropejskiego oraz uzbrojenia wschodniego¹⁵. Kolejny dział kolekcji Matejki stanowi złotnictwo, łączące w sobie biżuterię, zegary, wyroby ludwisarskie i ślusarskie¹⁶.

Polskie rzemiosło artystyczne reprezentują przedmioty użytkowe związane z obyczajem ucztowania, wystroju wnętrz, a osiągnięcia złotników krakowskich drugiej połowy XIX wieku ilustruje biżuteria zdobiona koralami oraz łańcuszki wykonane z połączanego mosiądzu w większości projektowane przez Mistrza¹⁷.

Wśród zabytków sztuki gotyckiej wyróżniają się rzeźbione w drzewie kapitele z końca XV wieku autorstwa Wita Stwosza (1447–1533). Artysta posiadał dwa tryptyki: tryptyk wotywny i z pierwszej połowy XV wieku przedstawiający adorację Matki Boskiej, drugi wykonany prawdopodobnie w latach 1515–1520 przedstawia tzw. Dużą Rodzinę Najświętszej Marii Panny. Ponadto do zabytków gotyckich należy również rzeźbiona, drewniana skrzynia. Cenny i autentyczny jest także krzyż drewniany o późnoromańskiej formie z początku XIV wieku wykonany z blachy miedzianej zdobionej przedstawieniem pasji i postaciami czterech ewangelistów. Współcześnie stanowią cenne świadectwo sztuki gotyckiej w Małopolsce.

Muzeum Narodowe w Krakowie zawdzięcza Matejce nowatorskie podejście do polityki gromadzenia zbiorów. Kiedy malarz przewodniczył komitetowi, który organizował instytucję, wspólnie z Marianem Sokołowskim (1839–1911), historykiem sztuki, apelowali o pozyskiwanie dzieł świadczących o historii kultury — zabytków malarstwa, rzeźby, sztuki cechowej, archeologii i rzemiosła artystycznego. Nabytki dokumentowano także fotograficznie.

Z zachowanej w Domu Jana Matejki korespondencji wiadomo, że malarz kupował książki wydawane współcześnie oraz stare druki. Część księgozbioru zachowała się w zbiorach muzeum Domu Jana Matejki i świadczy o zainteresowaniach artysty. Znajdują się tam dzieła klasyczne: *Kronika* Marcina Bielskiego (1495–1575) i Joachima Bielskiego (1540–1599), dzieła Długosza (1415–1480), *Roczniki krakowskie* i *Roczniki historyczne*, prace z dziedziny sztuki, filozofii, teologii, *etc.*

Matejko jest autorem 322 obrazów, kilku tysięcy rysunków, około 300 projektów akwarelowych do polichromii mariackiej i politechniki lwowskiej. Zasiadał w wielu gremiach, kierował przez dwadzieścia lat szkołą, przyczynił się do organizacji Muzeum Narodowego w Krakowie, walczył o krakowskie zabytki. Realizacja tak wielu form działalności nie byłaby możliwa, gdyby nie jego podejście do pracy postrzeganej jako misja.

¹⁵ Z. Żygulski jr, *Matejko jako znawca broni*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego” 1982, cz. 8, s. 51–70.

¹⁶ M. Kłak-Ambrozkiewicz, *Złotnictwo z kolekcji Jana Matejki — katalog wystawy w Muzeum Sztuki Medalerskiej*, Wrocław 1999, s. 27.

¹⁷ Taż, *Rzemiosło artystyczne z kolekcji Jana Matejki — katalog wystawy w Muzeum Miedzi*, Legnica 1996, s. 26.

Summary

Words addressed to the students of Cracow Fine Arts School in 1883 by the artist became an inspiration to raise a subject of work ethos in the life of Jan Matejko. Matejko, the most eminent Polish historical painter thanks to his talent and knowledge about the reality of epochs which he portrayed, captured historical imagination of the Poles determining the artistic shape of our history.

Matejko is the author of more than three hundred twenty oil paintings, several thousand drawing sketches, a couple of hundred projects of the polychrome, stained glass, altars and statues. He was a „Titan”, not only artist. His paintings received the most prestigious awards. Also honorary memberships of the European artistic associations were bestowed on him. In 1873 Matejko took the management of Cracow Fine Arts School, he was in charge of it for 20 next years. He also succeeded in the field of saving the Cracow historical treasure and managing the organization of the National Museum in Cracow. His active life, not only artistic, aroused interest among researchers. Matejko's attitude to the creative work and his talent, his seeking motivation for the work, sources of the inspiration and the influence of his outlook on the world will be depicted in the light of letter-writing and memoirs sources.

Słowa kluczowe: Matejko, artysta, malarz, religia, patriotyzm

Keywords: Matejko, artist, painter, religion, patriotism

BIBLIOGRAFIA

PODMIOTOWA

Bielski M., *Kronika*, wyd. K.J. Turowski, Sanok 1856.

[Kraszewski J.I.], *Rachunki z roku 1866 przez B. Bolesławitę*, Poznań 1867.

Pol W., *Pamiętniki*, Kraków 1960.

Sienkiewicz H., *Listy*, t. 2, Warszawa 1996.

PRZEDMIOTOWA

Gintel J., *Jan Matejko. Wypisy biograficzne*, Kraków 1955.

Golian Z., *Sztuka wobec Ewangelii*, Kraków 1875.

Gorzowski M., *Jan Matejko. Epoka od r. 1861 do końca życia artysty z dziennika prowadzonego w ciągu lat siedemnastu*, Kraków 1898, ²1993.

Jabłoński I., *Wspomnienia o Janie Matejce*, Lwów 1912.

Matyszewska E., „Wierzę w cuda nie od dziś”. *Religia w życiu i twórczości Jana Matejki*, Lublin 2007.

Odrzywolska S., *Zabytki sztuki żydowskiej*, „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1982, t. 9

Ojczyzna wobec stanowiska chrześcijańskiego, Odczyt na cel dobroczynny w Dreźnie dnia 23 grud. 1870 r., przez Ks. Prof. Dr Respądkę Proboszcza w Poniecu, Drezno 1871.

Szukiewicz M., *Stambulski epizod w życiu Matejki*, [w:] *Jan Matejko. Studia i szkice*, Kraków 1938, s. 100–104.

Serafińska S., *Jan Matejko. Wspomnienia rodzinne*, Kraków 1955.

Sroczyńska K., *Matejko. Obrazy olejne katalog*, Warszawa 1993.

Szczublewski J., *Sienkiewicz. Żywot pisarza*, Warszawa 2006.

Zaleski A., *Z wycieczki na wschód*, Warszawa 1887.

Z listów Jana Matejki 1856–1863, Kraków 1895.

Żygulski Z. jr., *Matejko jako znawca broni*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego” 1982, cz. 8, s. 51–70.

Żygulski Z. jr., *Uzbrojenie w „Hołdzie Pruskim” J. Matejki — przyczynek do problemu warsztatu malarskiego artysty oraz do dziejów muzealnictwa i kolekcjonerstwa polskiego*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1953, t. 3 [druk 1957], s. 21–64.